زبير سومرو

سنڌي ٻوليءَ جي واحد جمع جي سرشتي جو جائزو

An evaluation of singular-plural system in Sindhi language

Abstract:

Language has its peculiar system of grammar. Some of its parts are very standard and generic and some are explicitly specific. This is principally, the study of more or less, about rules and principles that make the structure of sentence or paragraph. This may include morphology, phonology and syntax, frequently accompanied by phonetics, semantics, and pragmatics. Speakers of any language have a set of adopted and assumed directions and procedures for using that language and such rules create grammar of the language. The system of singular and plural is one of the most imperative features of any language and so is that of Sindhi as well. It prevails with a variety of rules and regulation in Sindhi language also. Keeping the grammatical category of number in view, the singular and plural, is essentially figured presentation of vocabulary. How singular and plural of nouns, adjectives, masculine, feminine characteristically are made by changing the quantitative data. Most commonly, therefore, plurals are used to denote two or more of something, although they may also denote more than fractional, zero or negative amounts. An example of a plural is the English word cats, which corresponds to the singular cat. Sindhi language is an Indo-Aryan language having relations with various language families. It has been under strong influence of Arabic, Persian and Hindi. It has its own grammar system that is based on its own phonological and other grammatical aspects. The singular and plural system of Sindhi language has some certain sort of topographies and structure unlike Arabic, Urdu or Persian and has specialized context having different identifications of a number of parlances of various geographical parts of Sindh. The dialect based identification, representing two key parts of northern and southern Sindh, popularly called Uttar and Laar. It has thus particularity in context of making singulars and plurals.

▪ مسئلي جو بيان Statement of Problem

سنڌي ٻولي، تاريخ جي مختلف دورن ۾ ڪيترين ٻولين جي اثر هيٺ رهي آهي. خاص طور تي سنڌيءَ تي عربي ۽ فارسيءَ جا اثر صدين جي عرصي تائين ڦهليل آهن. ورهاڱي کان پوءِ بہ سنڌي ادب تي اهي اثر چٽا ۽ گهرا نظر اچن ٿا. اَسيءَ واري ڏهاڪي کان پوءِ شعر گوئي توڙي نثرنويسيءَ ۾ جديد اسلوب، انداز ۽ گرامر جي نون لاڙن جنم ورتو جنهن جي ڪري ڌارين ٻولين جا اثرزائل ٿيڻ شروع ٿيا. جديد سنڌي ادب توڙي لسانيات تي تيزيءَ سان وڌندڙ اليڪٽرانڪ ميڊيا، پرنٽ ميڊيا توڙي سوشل ميڊيا جي ججهي واهپي ڪارڻ سنڌي ٻوليءَ جي گرامر ۾ ڪيتريون ئي مثبت توڙي منفي تبديليون آيون آهن. سنڌي ٻوليءَ جي واحد جمع جي سرشتي ۾ پڻ ڪيتريون تبيديلون آيون آهن، جيڪي اٽتر آهن. انهن تبديلين تي لسانيات ۽ ويا ڪرڻ جي ماهرن جي نظر هئڻ لازمي آهي. سنڌي ٻوليءَ ۾ واحد جمع جو نظام نج پنهنجو آهي، جيڪو عربي، فاسي ۽ اردوَ جي گهاٽي اثر هيٺ رهيو آهي. انهن غير ضروري ڌارين اثرن کان بچڻ لاءِ اپاءَ وٺڻ جي ضرورت آهي.

▪ مسئلي جو سوال Question of Problem

سنڌي گرامر جي نج پنهنجي لسانياتي عنصرن ۽ وياڪرڻي اصولن موجب واحد جمع جي طئي ٿيل قاعدن ۽ قانونن پٽاندر نثر توڙي شعر ۾ لکڻ توڙي عام واهپي استعمال ڪرڻ جي ضرورت آهي. ڇا انهن اصولن ۽ قاعدن کي ٻين ٻولين خاص طور تي عربي ۽ فارسيءَ جي غير ضروري اثرن مان ڪيڻ جي ضرورت آهي؟

▪ واحد جمع : گرامر جي هڪ عام خصوصيت :
Singular Plural: A Common Feature of Grammar

دنيا جي هر ٻولي پنهنجي مزاج ۽ جوهر ۾ ڪي باضابطہ يا غير رسمي قاعده ۽ قانون رکي ٿي، اهڙن قاعدن ۽ قانونن جا مختلف لساني، صوتياتي، ويا ڪرڻي گڻ ۽ اَوَگڻ پڻ ٿين ٿا. واحد جمع کنهن بہ ٻوليءَ جي اهم خصوصيتن ۾ شمارجي ٿو. واحد جمع، لسانيات توڙي گرامر جي ٻين مخصوص اصطلاحن وانگر غير معروف ۽ ڳوڙهو اصطلاح نہ آهي، بلڪ هي هڪ عام فهم ۽ عوامي طور عام جام ڳالهايو لکيو پڙهيو ۽ سمجهيو ويندڙ اصطلاح آهي. عدد جون جملي تي صورتون ٿين ٿيون:

جمع(Plural)	مُثني (Dual)	مفرد (Singular)	
ٻن کان وڌيڪ	ٻه	هڪ	شمار
3,4,5,6...….	2	1	عدد
طالبات	طالبتان	طالبہ	مثال
رجال	رجلان	رجل	
بيوت	بيتان	بيت	
مدن	مدينتان	مدينہ	
ڪاتبون	ڪاتبان	ڪاتب (مذڪر)	
ڪاتبات	ڪاتبتان	ڪاتبہ (مؤنث)	

مٿي ڏنل جدول ۾ عربي ٻوليءَ جا مثال ڏنا ويا آهن. ڇو ته عربيءَ ۾ عدد جا ٽيئي قسم موجود آهن. جڏهن ته سنڌي توڙي اردو زبان ۾ رڳو واحد ۽ جمع آهن. مثني عدد يعني تثنئي جو ڪو به تصور نه آهي.

اوائلي هند آريائي ٻولين ۾ عدد جون اِهي ٽيئي صورتون موجود هيون. هند آريائي سفر کان پراڪرت جي شروعاتي دور ۾ 'تثنيو' ناپيد ٿيندو ويو. جديد آريائي ٻولين ۾ هاڻي تثنيو نه آهي، جڏهن ته عربي ٻوليءَ ۾ اڄ به تثنيو موجود آهي. جديد آريائي زبانن ۾ عدد رڳو ٻن قسمن جو آهي. اسم، يا ته واحد جي شڪل ۾ آهي يا جمع جي شڪل ۾ آهي. (1)

ڊاڪٽر غلام علي الانا موجب سنڌيءَ ۾ تثنيئي جا مثال ملن ٿا ۽ سنڌي ٻوليءَ ۾ تثنيئي جا فقط ٽي لفظ آهن. جيڪي حالتِ ندا جي صورت عدد واحد، عدد تثنيو ۽ عدد جمع طور موجود آهن. (2)

عدد جمع	عدد تثنينو	عدد واحد
ماڻهوئا	ماڻهوآئو	ماڻهو
ڪيڇيا	ڪيڇي آئو	ڪيڇي
سيٺيا	سيٺيئو	سيٺ

- **واحد ڇا آهي؟ واحد جا اصول ۽ ضابطا**

What is singular? Its principles and rules

واحد يعني هڪ، اڪيلو مفرد. ڪا بہ شيءِ، شخص يا اسم، تعداد ۾ صرف هڪ هجي تہ ان کي واحد چئبو آهي. مثال طور : هڪ ڪتاب، هڪ ڇوڪرو، هڪ مسجد، هڪ ٻڪري، هڪ ڏٿ، هڪ فوجي، هڪ فوج . وڪي پيڊيا موجب :

Singular number, in grammar, a term for words denoting a unit quantity, as opposed to the plural and other forms.[3]

ٻين لفظن ۾ واحد، ٻوليءَ ۾عددي صورت جي هڪ وياڪرڻي تشريح آهي، جنهن ۾ اسم جي تعداد يا ڳڻپ جي شڪل جي وضاحت ٿيل هوندي آهي. مثال:

- ڇتو **ڪتو** اڇي ٿو.
- **گهوڙو** وڏو آهي.
- آسمان **ڳاڙهو** آهي.
- اُٺُ **ڏيرو** آهي.[4]

- **جمع ڇا آهي؟ جمع جا اصول ۽ ضابطا**

What is plural? Its principles and rules

سنڌي ٻوليءَ ۾، ڪن بہ هڪ کان وڌيڪ شين، شخصَن يا اسمن جي عددي صورت کي جمع چئجي ٿو. وڪي پيڊيا موجب :

The plural in many languages, is one of the values of the grammatical category of number.[5]

مثال طور: ٻہ ڪتابَ، ٽي ڇوڪرا، چار مسجدون، پنج ٻڪريون وغيره. جمع جي صيغي کي هيٺ ڏنل جملن ۾ هن ريت پيش ڪجي ٿو :

- هوائون هلي رهيون آهن.
- عجيب آوازَ اچي رهيا آهن.
- ٻہ ڇوڪرا ٻہ ڪتُون والاري وينا آهن.
- گهاوَ اڃان تازا آهن.
- ٻتيون ٻَرن پيون.
- اهي پراڻيون ريتون ۽ رسمون آهن.
- ڪندا ويا تنوار، عالمَ، عارفَ اهڙي. (شاهہ)
- درَ ۽ دريُون کليل آهن.

مٿي ڏنل جملن ۾ ’هوائون‘، ’آواز‘، ’اجرڪَ‘، ’ڇوڪرا‘، ’ڪٺُون‘، ’ريتون‘، ’رســــمون‘، ’ٻتيون‘، ’عالم‘، ’عارف‘ ’درَ ’دريون‘ جمع لفظَ آهن. ان لفظن جي پڇاڙيون مختلف آهن, جيڪي ’ئون‘، ’آ‘، ’اُون‘،’اَ، ’يون‘ آوازن موجب آهن.

دنيا جي مڙني ٻولين وانگر، سنڌي ٻوليءَ جو گرامر بہ پنهنجي مخصوص فطرت ۽ هئيت رکي ٿو. سنڌي ٻوليءَ ۾ تذڪير ۽ تانيث (مذڪر ۽ مؤنث) جا پنهنجا اصول آهن, اهڙيءَ طرح واحد جمع جا پڻ پنهنجا اصول ۽ ضابطا آهن. سنڌيءَ تي عربي ۽ فارسيءَ جي اثر جي ڪري، گرامر جي مختلف رخن تي اثر پڻ پيا آهن. گذريل ٻن ڏهاڪن کان اردوءَ جي عام واهپي جي ڪري پڻ سنڌيءَ جي مذڪر مؤنث, واحد جمع سميت ڪيترن ئي وياڪرڻي رخن ۾ مثبت توڙي منفي تبديليون آيون آهن.

سنڌي ٻوليءَ جي واحد ـ جمع جو سرشتو آوازن موجب آهي. سنڌي ٻاراڻي ڪتاب جي نصاب ۾ ڏهن سُرن جا آواز پڙهايا ويندا آهن, انهن ۾ 3 ننڍا سُر ۽ 7 وڏا سُر آهن, جن کي ڳڪِ پٽي چئجي ٿو. ڪي استاد انهن کي ڏهہ ڳڪيون پڻ چوندا آهن. اها ڳڪ پٽي هيٺ ڏجي ٿي :

ڳڪِ پٽي (سُرَ / آواز)										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
سُرُ Vowel	ننڍو سُرُ Short Vowel	وڏو سُرُ Long Vowel	ننڍو سُرُ Short Vowel	ننڍو سُرُ Short Vowel	وڏو سُرُ Long Vowel	وڏو سُرُ Long Vowel	وڏو سُرُ Long Vowel	وڏو سُرُ Long Vowel	وڏو سُرُ Long Vowel	وڏو سُرُ Long Vowel
آواز	/اَ	آ	اُ	اِ	اي	اِي	اَي	/او	/اُو	/اَو/
IPA	əː	ɑː	ʊ	ɪ	E	ɪː	æ		ʊː	əʊ
مثال	ڪَٺَ بَدَڪَ	آڙو بابا	ٻُڪُ اُٺُ	پِٽِ هِلِ	ڊيل پير	سِيٽي تِيلي	عَينڪ مَيز	طوطو چولو	ٿُوت سُور	حَوض عَورت

سنڌي ٻوليءَ ۾ واحد جمع جي اهڙي اصولن بابت جارج اسٽئڪ پڻ ان راءِ جو آهي تہ لفظ جو آخري اکر يا آواز پٺاندر جمع جي صورت تبديل ٿئي ٿي.(5)

مٿي ڏنل جدول ٻن قسمن جا سُرَ (Vowels) آهن, هڪڙا ننڍا سُرَ (Short Vowels) يعني زير زبر ۽ پيش ۽ باقي ٻيا وڏا سُرَ (Long Vowels) آهن. سنڌي ۾ واحد جمع جو سرشتو انهن سُرن يا آوازن موجب آهي. سنڌيءَ ۾ هڪ عام تصور آهي تہ لفظ جو آخري اکر يا آواز متحرڪ ٿيندو آهي، پر اهو اصول ننڍين سُرن (Short Vowels) سان مشروط آهي. يعني ڪجهہ لفظن جي آخر ۾ زير، ابر يا پيش اچي تہ اهو لفظ متحرڪ

ٿيندو. مثال: بدڪَ، انبُ ۽ سُنڊِ. اهڙي طرح وڏن سُرَ (Long Vowels) جي لفظن جو آخري اکر يا آواز متحرڪ نہ ٿيندو آهي. مثال:

/او/	/اِي/	/ آ /	وڏو سُرُ
سولو طوطو چولو	بيبي، سِيٽي، تِيلي	آنا، بابا، ڪارا	مثال

سنڌيءَ ۾ واحد جمع جي آوازن موجب جوڙجڪ بابت ٻٽن آوازن جي پڻ اهميت آهي. ٻٽا آواز (Diphthong) خاص طور تي / **آي / ۽ / آو /** جا اُچار مخصوص طرح آهن. [6]

آواز / اَ / تي ختم ٿيندڙ واحد جو صيغو (/ اَ / جي آواز / اُون / سان تبديلي) : لفظ جي آخري اکر تي زبر اچي يعني آواز / اَ / هجي تہ اهو لفظ تانيث يعني مؤنث جي صيغي ۾ ايندو. اهڙا لفظ جيڪڏهن واحد هوندا تہ اهي جمع جي صورت ۾ اچي / اُو/ جي ڊگهي سُرَ ۽ آواز 'اُون' ۾ تبديل ٿي ويندا. مثال طور:

زبر (اَ) جي آواز وارا لفظ		
شڪارپوري لهجي ۾	**جمع**	**واحد**
بدڪان	بدڪون	بدڪَ
ڪٽان	ڪٽون	ڪٽَ
پڳان	پڳون	پڳَ
عورتان	عَورتون	عَورتَ
ڊيلان	ڊيلون	ڊيلَ
اخباران	اخبارون	اخبارَ
سوچان	سوچون	سوچَ
اوطاقان	اوطاقون	اوطاقَ
مَوجان	مَوجون	مَوجَ
فُوجان	فَوجون	فَوجَ
ڄُوران	ڄَورون	ڄَورَ
حوران	حورون	حورَ
غاران	غارون	غارَ

آواز / آ / تي ختم ٿيندڙ واحد جو صيغو (/ آ / جي / اُون / سان تبديلي): لفظ جو آخري آواز / آ / هجي تہ اهو لفظ تانيث يعني مؤنث جي صيغي ۾ ايندو. اهڙا لفظ

جيڪڏهن واحد هوندا تہ اهي جمع جي صورت ۾ اچي / اُو/ جي ڊگهي سُرَ ۾ ’ئون‘ يا ’اُون‘ ۾ تبديل ٿي ويندا. مثال طور :

واحد	جمع	شڪارپوري لهجي ۾ جمع
دعا	دعائون	دعايون
دوا	دوائون	دوايون
هوا	هوائون	هوايون
بسِ	بسون	بسيون
ٽرڪِ	ٽرڪون	ٽرڪيون
انا	انائون	
خطا	خطائون	
جفا	جفائون	
ادا	ادائون	
صدا	صدائون	
ياد	يادون	

آواز /اُ/ تي ختم ٿيندڙ واحد جو صيغو (/اُ/ يعني پيش جي /اَ/ يعني زبر سان تبديلي) :

لفظ جي آخري اکر تي پيش اچي يعني آواز /اُ/ هجي تہ اهو لفظ تذڪير يعني مذڪر جي صيغي ۾ ايندو. اهڙا لفظ جيڪڏهن واحد هوندا تہ اهي جمع جي صورت ۾ اچي، اعراب زبر، ننڍي سُرَ ۾ آواز /اَ/ ۾ تبديل ٿي ويندا. مثال طور :

واحد	جمع	غلط العام
ڪتابُ	ڪتابَ	ڪتابون
آوازُ	آوازَ	آوازون
درُ	درَ	
هٽُ	هٽَ	
قلمُ	قلمَ	
ڪنيُ	ڪنيَ	
شهرُ	شهرَ	
چپُ	چپَ	

نڪُ	نڪَ	
کچرُ	کچرَ	
انبُ	انبَ	
خطَ	خطَ	
ٻارُ	ٻارَ	

لاڙ توڙي وچولي جي ڪجهه علائقن ۾ اجرڪَ (ڪاف تي زبر) واحد جي صيغي ۾ استعمال ٿيندو آهي. جنهن جو جمع اصول موجب ’اجرڪُون‘ ٿيو ويندو آهي. پر اتر سنڌ ۾ ان کي’اجرڪُ‘ ۽ جمع ۾ ’اجرڪَ‘ چيو ويندو آهي. محترم تاج جويي ان بابت سوال ڪرڻ تي ٻڌايو تہ ڪاف تي زبر واري ’اجرڪَ‘ جيڪا مؤنث آهي، اها مخصوص رنگ ۾ ٺزائين جي ٺئي ٿي.

آواز /اِ/ تي ختم ٿيندڙ واحد جو صيغو (/اِ/ يعني پيش جي آواز /يُون/ سان تبديلي) :

لفظ جو آخري آواز / آ / هُجي تہ اهو لفظ تانيث يعني مؤنث جي صيغي ۾ ايندو. اهڙا لفظ جيڪڏهن واحد هوندا تہ اهي جمع جي صورت ۾ اچي /اُو/ جي ڊگهي سُرَ /اُو ۽ آواز يُون ۾ تبديل ٿي ويندا. مثال طور :

جمع	واحد
اکيون	اکِ
مکيون	مکِ
مَتيون	متِ
جُنيون	جنِ
لٺيون	لٺِ
راتيون	راتِ
باتيون	باتِ
ماساتيون	ماساتِ

هن قسم جي واحد جمع ۾ آواز /اِ/ ۽ آواز /اَ/ تي ختم ٿيندڙ واحد جو صيغي ۾ آواز /اُون/ سان پڻ تبديل ٿين ٿا. مثال:

جمع	واحد
ٽُڪون	ٽُڪَ
بسُون	بسِ
ترڪُون	ترڪِ
گهُٽُون	گهٽَ
لُڪُون	لُڪَ
حُجتُون	حُجتَ
مُحبتُون	مُحبتَ
يادون	ياد
آفتُون	آفتَ
سِڪُون	سِڪَ
پوشاڪون	پوشاڪ
آٿتُون	آٿتَ
دعوتُون	دعوتَ

آواز /اِي/ تي ختم ٿيندڙ واحد جو صيغو:

سنڌيءَ ۾ ڪو به لفظ آواز /اِي/ تي ختم نه ٿيندو آهي. هي آواز جي مصدر جي ڦيري استعمال ٿيندو آهي. مثال :

گهوڙو تڪو آهي. آواز /او/

گهوڙي جي رفتار تکي آهي. (آواز /اي/) _ واحد جي صورت ۾

گهوڙن جي رفتار تکي آهي. _ جمع جي صورت ۾

آواز /اِي/ تي ختم ٿيندڙ واحد جو صيغو (/اِي/ جي /يُون سان تبديلي) :

لفظ جو آخري آواز /اِي/ هجي ته اهو لفظ تانيث يعني مؤنث جي صيغي ۾ ايندو. اهڙا لفظ جيڪڏهن واحد هوندا ته اهي جمع جي صورت ۾ اچي /اُ/ جي ڊگهي سُرَ /اُو ۽ آواز يُون ۾ تبديل ٿي ويندا. مثال طور:

واحد	جمع
تيلي	تيليون
دري	دريون
ڳاڙهي	ڳاڙهيون
اڇي	اڇيون
نيري	نيريون
ڪاري	ڪاريون
جُهڳي	جهڳيون
پري	پريون
گولي	گوليون
روشني	روشنيون
جهوپڙي	جهوپڙيون
بتي	بتيون
ڇوڪري	ڇوڪريون
ٻني	ٻنيون
ياد	ياديون

مٿي ڏنل جدول ۾ آخري لفظ 'ياد' جي د تي زير هوندي آهي ۽ زير وارا اڪثر لفظ مؤنث هوندا آهن ۽ انهن جو جمع 'اُون' ۽ 'يُون' جوڙڻ سان ڪيو ويندو آهي. اصولي طور تي 'ياد' جو جمع 'ياديون' هجڻ گهرجي پر غلط العام طور 'يادُون' استعمال ڪيو ويندو آهي.

ڪجھ لفظ مٿي ڏنل اصول کان مثتثنيٰ آهن. مثال طور، پاٽي، هاٿي، فوجي، ڪاسائي، پکي وغيره 'اِي' آواز تي ختم ٿين ٿا ۽ انهن جو جمع بہ ساڳيو ئي آهي، پر اهي مونث نہ بلڪ مذڪر آهن.

آواز /اَي/ تي ختم ٿيندڙ واحد جو صيغو:

سنڌيءَ ۾ ڪو بہ لفظ آواز /اَي/ تي ختم نہ ٿيندو آهي. هي آواز جي مصدر جي ڦيري استعمال ٿيندو آهي. مثال:

آواز /او/ تي ختم ٿيندڙ واحد جو صيغو (/او/ جي آواز/ آ / سان تبديلي) : لفظ جو آخري آواز /او/ هجي تہ اهو لفظ تذڪير يعني مذڪر جي صيغي

۾ ايندو. اهڙا لفظ جيڪڏهن واحد هوندا تہ اهي جمع جي صورت ۾ اچي / آ / **جي ڊگهي سُرَ ۾ آواز** ۾ تبديل ٿي ويندا. مثال طور :

واحد آواز / او /	**جمع آواز / آ /**
طوطو	طوطا
ڪوڪو	ڪوڪا
جوتو	جوتا
ٿنيو	ٿنيا
ڪارو	ڪارا
جوڙو	جوڙا
ڀولو	ڀولا
دلو	دلا
گهوڙو	گهوڙا
نيرو	نيرا
انڌو	انڌا
ٻوڙو	ٻوڙا
دوڪو	دوڪا

آواز /اُو/ تي ختم ٿيندڙ واحد جو صيغو (/اُو/ جي /ئون/ سان تبديلي) :

لفظ جو آخري آواز /اُو/ هجي تہ اهو لفظ تانيث يعني مؤنث جي صيغي ۾ ايندو. اهڙا لفظ اگر واحد هوندا تہ اهي جمع جي صورت ۾ اڪثر ڪري ساڳيا ئي رهن ٿا. ڪن صورتن ۾ اهي واحد /اُو/ جي ڊگهي سُرَ **/اُو/ ۾ آواز ’ئون‘** ۾ تبديل ٿي ويندا.

مثال طور : آرزو ـ آرزوئون

(اکيون آرزوئون، اکيون التجائون ـ شيخ اياز)

واحد	جمع
آرزو	آرزوئون
گفتگو	گفتگو
لاٽون	لاٽون
آنيو	آنيو

آواز /آو/ تي ختم ٿيندڙ واحد :

سنڌيءَ ۾ ڪو بہ لفظ آواز /آو/ تي ختم نہ ٿيندو آهي.

- **عربي گرامر جو سنڌي گرامر تي اثر**

Influence of Arabic Grammar on Sindhi Grammar

سنڌي ٻوليءَ تي جن ٻولين جو گهرو اثر رهيو آهي، انهن ۾ عربي اهم ٻولي آهي. سنڌ ۾ عربن جي ڪاهہ کان پوءِ سنڌ ۾ عربي عام جام ڳالهائي ويندي هئي. عربن جي ڪاهہ کان پوءِ، سنڌيءَ ۾ عربي اکر سنڌي ۾ استعمال ٿيڻ لڳا.(7)

عربي ٻوليءَ ۾ عدد جون ٽي صورتون ٿين ٿيون. واحد، تثنيہ ۽ جمع. عربيءَ جو اثر سنڌي ۽ اردوءَ تي گهرو رهيو آهي. اردو اڄ بہ عربيءَ جي گهاٽي اثر مان نڪري نہ سگهي آهي، جڏهن تہ سنڌي ٻولي گذريل صدين ۾ تمام گهري اثر هيٺ رهي آهي پر ويهين صديءَ جي آخر کان وٺي جديد سنڌي ادب جي ترقي پسند تحريڪن جي نتيجي ۾ سنڌي ٻوليءَ تان عربي توڙي فارسيءَ جو اثر گهڻي قدر زائل ٿيندو پيو وڃي.

عربيءَ ۾ واحد جمع جا ڪي اصول ٿين ٿا. قديم عربي دان اهڙا 29 اصول ٻڌائن ٿا، پر اردوءَ ۾ اُهي سمورا اصول مستعمل نہ آهن. انهن مان ڪي اصول اردوءَ ۾ لاڳو ٿين ٿا، جن جو تفصيل هن ريت آهي :

مُفاعل	فُعلاء	فَعاليل	فُعُل	فُعُول	اَفعال	فُعال	فَعَلات	فِعَل
مجالس	عُلماء	مضامين	ڪُتب	نُقوش	اخبار	خُدام	درجات	قِصص
فضائل	رفقاء	مڪاتيب	رُسُل	رُقوم	انواع	حُڪام	الزامات	سِيَر (سيرت)
قبائل	فقراء	اساليب		عُلوم	احڪام	حُجاج	جحشرات	

عربيءَ مان آيل واحد جي جمع جا چار قسم ٿين ٿا :

1. جمع سالم
2. جمع مُڪسر
3. جمع الجمع
4. اسم جمع

جمع جي هن قسم ۾ واحد جي لفظ جي اصلي شڪل ساڳي رهندي آهي، انهيءَ لفظ ۾ رڳو ڪجهہ اکرن جو واڌارو ٿيندو آهي. مثال، معلم – معلمين

جمع سالم		
واحد	جمع	سنڌي
ناقد	ناقدين	ناقدَ
صالح	صالحين	صالحَ
ناصح	ناصحين	ناصحَ
عازم	عازمين	عازمَ
عارف	عارفين	عارفَ
قائد	قائدين	قائدَ
صارف	صارفين	صارفَ
زائر	زائرين	زائرَ
حاضر	حاضرين	حاضر

جمع مُڪسر: جمع جي هن قسم ۾ واحد جي لفظ جي اکرن جي شڪل يا ترتيب تبديل ٿي ويندي آهي.

مثال، علم – علوم

جمع مڪسر- فُعُول		
واحد	جمع	سنڌي
نقش	نُقوش	نقشَ
علم	عُلوم	علمَ
عيب	عُيوب	عيب
بحر	بُحور	بحرَ
امر	اُمور	امرَ
سجدو	سُجود	سجدا
نقل	نُقول	نقلَ
خط	خُطوط	خطَ
دهر	دُهور	دهرَ
هندو	هُنود	هندو
وحشي	وُحوش	وحشي

قبر	قُبور	قبرون
عهد	عُهود	عهدَ
ظرف	ظُروف	ظرفَ
وفد	وُفود	وفدَ
فن	فنون	فنَ
نفس	نُفوس	نفسَ
بيت	بُيوت	بيتَ

جمع الجمع جمع جي هن قسم ۾ واحد لفظ کي جمع ڪري، ان جمع جو وري ٻيهر جمع ڪيو ويندو آهي. مثال، رسم –رُسوم –رُسومات

جمع الجمع (جمع جو جمع)			
واحد	جمع	جمع الجمع	سنڌي
خبر	اخبار	اخبارات	خبرون
وجہ	وجوه	وجوهات	وجهون
رسم	رسوم	رسومات	رسمون
اسم	اسماء	اسامي	اسمَ
لازم	لوازم	لوازمات	لازم
رڪن	ارڪان	اراڪين	رڪنَ
لقب	القاب	القابات	لقبَ
جوهر	جواهر	جواهرات	جوهرَ
عجيب	عجائب	عجائبات	عجيبَ
عارضہ	عوارض	عارضات	عارضا
اڪبر	اڪابر	اڪابرين	اڪبر
رقم	رقوم	رقومات	رقمون
دوا	ادويہ	ادويات	دوائون
حادثہ	حوادث	حادثات	حادثا

اسم جمع: جمع جي هن قسم ۾ واحد ظاهري طور تي واحد نظر ايندو آهي، پر دراصل اهو جمع هوندو آهي. جمع جي هن قسم کي 'گڏيل واحد' (Collective Noun) پڻ چئبو آهي. مثال، فوج، ڌڻ، ٽولو

اسم جمع	
واحد / جمع	جمع جو جمع
قوم	قومون
فوج	فوجون
ڌڻ	ڌڻَ
دستو	دستا
جماعت	جماعتون
گروهہ	گروهہَ
هجوم	هجومَ
سوسائٽي	سوسائٽيون
غلو	غَلا
ڍير	ڍيرَ
پنچائت	پنچائتون
ڪميٽي	ڪميٽيون
انجمن	انجمنون
ڪاروان	ڪاروان
گلدستو	گلدستا
سلسلو	سلسلا
قطار	قطارون
فريق	فريقَ
مُچو	مُچا
يونين	يونينون
ذخيرو	ذخيرا
بندل	بندلَ
ٽولو	ٽولا
ٽيم	ٽيمون

انبوهہ	انبوهہَ
پلٽن	پلٽنون
ڳڇو	ڳڇا
پارٽي	پارٽيون

جمع جي ساڳي صورت :

ڪجهہ حالتن ۾ واحد پنهنجي اکرن توڙي آوازن جي شڪل ۽ ترتيب ساڳي رکندو آهي، يعني واحد، جمع ۾ تبديل ٿيڻ کان پوءِ بہ هوبهو ساڳيو رهندو آهي. مثال :

واحد	جمع
ساٿي	ساٿي
هاٿي	هاٿي
پکي	پکي
فوجي	فوجي
ماکي	ماکي
سپاهي	سپاهي
مالهي	مالهي
پاٽي	پاٽي
ماٽهو	ماٽهو
ڪير	ڪير
ڏُوڙ	ڏُوڙ
وحشي	وحشي
ڌاڪو	ڌاڪو
حاجي	حاجي
مِرُون	مِرُون
ڌوٻي	ڌوٻي
شڪاري	شڪاري
سوالي	سوالي
موتي	موتي

حلوائي	حلوائي
نانوائي	نانوائي
موچي	موچي
ڪاسائي	ڪاسائي
رهنما	رهنما
راجا	راجا

سنڌي ٻولي محاورن ۾ شاهوڪار آهي. ڪجهه واحد جمع محاوراتي نوعيت جا آهن, مثال : **"وڏيون ڪراچيون ٿو گهمين"! (ڪراچي – ڪراچيون)**

ڪراچي هڪ شهر آهي, جيڪو اسم خاص آهي, جنهن جو جمع ممڪن ئي نہ آهي, پر محاوري طور تي ان جي جمع 'ڪراچيون' جو استعمال عام آهي.

"سفر جا ٿَڪَ اڃا نہ لٿا آهن." (ٿڪ – ٿڪَ)

'ٿڪُ' هڪ صفت جو لفظ آهي, جنهن جو ڪو بہ عددي روپ نہ آهي, يعني 'هڪ ٿڪُ' يا بہ 'ٻہ ٿڪَ' نہ ٿيندا آهن. پر هتي ان جو جمع محاوري طور تي عام استعمال ۾ آهي.

محاوراتي جمع	
جمع	واحد
ڪراچيون	ڪراچي
حيدرآباديون	حيدرآباد
لاهورَ	لاهورُ
ٿَڪَ	ٿَڪُ
اَنَ	اُنُ
ماڪيون	ماڪي
عزتون	عزت
عظمتون	عظمت
محبتون	محبت

ڪي واحد ۽ جمع غير رسمي ۽ استثنيٰ جي ذمري ۾ اچن ٿا. ان جو ذڪر جارج اسٽئڪ پڻ ڪيو آهي:(8)

Irregular Plurals		
واحد	جمع	مُروج (غلط العام)
پاءُ	پائِرَ	
پيرُ	پيرَنُ	پيرُون / پيرَون
ماءُ	مائِرُ	مائرون / مائون
پيءُ	پيئر	پيءَ
نُنهن	نُهرُ	نُهون / نُهرون
ٽَان	ٽِانَرُ	ٽانون / ٽانرُون
جوءِ	جوئِرُ	جويُون / جوئرون

فعل جو واحد جمع :

جيئن تہ واحد جمع عددي عنصر آهي، جيڪو عام طورتي اسم جو ٿيڻ گهرجي. پر ڪڏهن ڪڏهن غير اسم لفظن جا واحد جمع پڻ ٿين ٿا. شڪارپور جا ماڻهو پنهنجي مخصوص لهجي ۾ فعل جي واحد لفظ جو بہ پڻ جمع ڪندا آهن. مثال:

پڳلان عينڪان :

<u>’عينڪان‘</u>، عينڪ جو جمع آهي ۽ **<u>’پڳلان‘</u>**، پڳل جو جمع آهي.

فعل جا واحد جمع		
واحد	جمع	(شڪارپوري لهجي ۾)
ڏٺل	ڏٺل	ڏٺلان
ٻڌل	ٻڌل	ٻُڌلان
پيتل	پيتل	پيتلان
ڦاٿل	ڦاٿل	ڦاٿلان
سمجهيل	سمجهيل	سمجهلان
پڳل	پڳل	پڳلان
ڦاٿل	ڦاٿل	ڦاٿلان

علامتي واحد جمع :

سنڌيءَ ۾ ڪي واحد ۽ جمع علامتي پڻ ٿين ٿا. اهڙن واحد لفظن جا عام طور پنهنجا اصولي جمع آهن پر علامتي طور تي انهن جا جمع الڳ ٿين ٿا. مثال : ”هن ڪمري لاءِ 500 سِرَ گهرجي.“

علامتي واحد جمع	
واحد	جمع
سِرَ	سِرَ
ڀوري	ڀوري

<u>**همزي تي ختم ٿيندڙ لفظن جو واحد جمع:**</u>

همزي تي ختم ٿيندڙ لفظن جو واحد جمع پڻ مخصوص ۽ هڪ اصول موجب آهي. واحد جي آخر ۾ همزي تي پيش ايندو آهي, جيڪو جمع جي شڪل ۾ تبديل ٿيڻ ڪان پوءِ ’وَ‘ (واوَ تي زبر) جي صورت ۾ تبديل ٿيندو آهي.

واحد	جمع	مُروج صورت
گهاءُ	گهاوَ	
ناءُ	ناوَ	
تاءُ	تاوَ	تاءَ
هانءُ	هانوَ	هانءَ
ڏانءُ	ڏانوَ	ڏانءَ
ڪانءُ	ڪانوَ	ڪانءَ
اپاءُ	اُپاوَ	اپاءَ
بچاءُ	بچاءَ	
پاءُ	پاوَ	پاءَ
داءُ	داوَ	داءَ

حوالا

1. اصلاحي، شرف الدين، اردو اور سنڌي ڪي لساني روابط، مقتدره قومي زبان، اسلام آباد، سال 1987، ص 362
2. الانا غلام علي، ڊاڪٽر، سنڌي ٻوليءَ جو تشريحي گرامر، سنڌي لئنگئيج اٿارٽي حيدراباد، ص 41
3. https://en.wikipedia.org/wiki/Singular
4. جتوئي،علي نواز خان، علم لسان ۽ سنڌي زبان، آزاد بُڪ ڊيپو، حيدرآباد، 1968، ص 142
5. https://en.wikipedia.org/wiki/Plural
6. Stack George, Captain, A Grammar of the Sindhi Language, Sindhi Language Authority, Hyderabad, 2011, Pg.19
7. Bughio, Dr. M. Qasim, Socio Linguistics of Sindh, Lincom Europa, 2004, Page101
8. *Stack George, Captain, A Grammar of the Sindhi Language, Sindhi Language Authority, Hyderabad, 2011, Page 23*
9. سنڌي اردو ڪي لساني روابط، شرف الدين اصلاحي، 1987 مقتدره قومي زبان ص 87